

Sárkány Mihály

Néprajz és szociokulturális antropológia

Az elmúlt húsz évben tudományunk történetében Magyarországon valószínűleg az egyik legfontosabb esemény az a különválás volt, amelyet a *kulturális antropológia* elnevezésű intézmények létrehozása jelentett, és amelynek folyamányaképp a *kulturális antropológia* jelző a néprajz mellé került olyan egyetemi tanszékek nevében is, amelyek első helyen továbbra is *néprajz*ként határozzák meg magukat.¹ Rögtön hozzá kell tennem, hogy nem magyar sajátosságról van szó. Az angol–amerikai tudományosságból átemelt terminus Európa keleti felén már 1964-ben megjelent egy intézmény nevében, amikor Vasile V. Caramelea létrehozta a szociál- és kulturális antropológiai osztályt a bukaresti Victor Babeş Orvostudományi Egyetem Antropológiai Laboratóriumán belül. Ennek a műhelynek a munkássága Románia Értékorientációs Atlaszában létrehozásában teljesedett ki az 1970-es években,² és az Atlasz munkálatain nőtt fel a román kulturális antropológusok jelentékeny nemzedéke. Más jellegű kötődést képviselt Ina-Maria Greverus, aki 1974-ben a Német Szövetségi Köztársaságban, a frankfurti egyetemen, a Kulturális Antropológiai és Európai Etnológiai Tanszék vezetője lett, és az érdeklődést a hagyományos néprajzi témák helyett a mindennapokban bárhol megélt, átélt kultúra felé irányította.³ Ezeknél a hatósugarukban korlátozott kezdeményeknél azonban szélesebb körűek voltak azok a változások, amelyek az európai szocialista rendszerek összeomlását követően szinte mindenütt bekövetkeztek a volt szocialista országok néprajzi intézményeinek elnevezésében, a *kulturális antropológia* vagy a *szociálanropológia* nevek ajánlásával, vagy azzal érve be, hogy az *etnográfia*t *etnológiá*vá módosították.⁴ A javaslatok sorába tartozik a *szociokulturális antropológia* elnevezés is, amellyel Petr Skalník élt Csehországban és Andre Gringrich Ausztriában, összehasonva a két jelzőt, amely számos angol és amerikai intézmény nevében egymás mellett megtalálhatók voltak.⁵

A magyarországi különválás tehát egy közép- és kelet-európai hullámba illeszkedett bele. Ennek az előadásnak azonban nem az a célja, hogy az említett események krónikáját adja, netán a hazai történések mozgatórugóit elemezze, jóllehet kortársként és a változások részeseként erre is mód kínálkozna. A történet alapos

1 Előadásként elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság 2011. évi közgyűlésén (május 25.) a Györffy István emlékérem átadása alkalmából.

2 Caramelea 1979.

3 Greverus 1978.

4 Godina 2002.

5 Ez jelenik meg a *Prague Studies in Sociocultural Anthropology* sorozat nevében (Skalník 2000, 2002, 2005; Gringrich 2005. A *szociokulturális* jelző jóval korábbi alkalmazásának példáit áttekinti Hultkrantz 1960.)

leírása azonban fölöttébb összetett feladat, esetlegességek, személyes ambíciók és ellenállások egész sorának taglalását igényli, amelyre most nem vállalkozom. Inkább az foglalkoztat, hogy az Európa-szerthe az angol–amerikai tudományosságához kapcsolódóként ismert szociálanropológia és kulturális antropológia intézményesülése a közép- és kelet-európai térségben annak köszönhető-e, hogy az új, többpárti demokráciára és piacgazdaságra épülő gazdasági-politikai rendszer mindössze csupán addig elhárított nyugati minták követésének adott szabadabb utat, vagy ennél többről volt és van szó – a társadalomtudományi gondolkodás és munkamegosztás lényegesebb módosulásáról.

Erre a kérdésre úgy próbálok választ adni, hogy szembesítem az előadás címében megadott tudományos érdeklődési irányokat és kísérletet teszek arra, hogy elhelyezzem azokat a magyar társadalomtudományi érdeklődés elképzelhető köreiben. Amikor így járok el, igyekszem túllépni azon az egyszerűsítő vélekedésen, amely hajlamos egyenlőséget tenni a kulturális antropológia és egy a nem magyar, tágabban a nem európai népek kulturális megnyilvánulásait tanulmányozó tudomány közé.⁶ Ugyanakkor talán felesleges hangsúlyoznom, hogy eszme-futtatásom az adott időkeretben szükségképpen vázlatos, olyan utalásokkal teli, amelyek követésében erősen támaszkodom hallgatóim tájékozottságára. Különösen Hofer Tamás írásainak ismeretére gondolok itt, amelyekben a szerző kifinomult elemzését adta az angol–amerikai antropológusok és a nemzeti etnográfusok kutatási stratégiáiban és gyakorlatában kimutatható eltéréseknek, valamint az európai etnológia művelésében megjelenő nemzeti sajátosságoknak.⁷

A néprajz és a szociálanropológia, kulturális antropológia gyökerei egyaránt a 18. századba,⁸ sőt vannak, akik szerint egészen a reneszánszig nyúlnak vissza.⁹ A más népek vagy a saját társadalom alávetett rétegei viseletének, szokásainak, képzeteinek rögzítése és ezek összevetése voltak a kiindulópontok, amelyek azonban más gondolati rendszerekbe, tudományos munkamegosztásba illesztve eltérő érdeklődésre, beállítódásra vezettek a 19. század végére, a 20. század elejére.

Az angolszász világban a társadalmi és kulturális sokszínűségből az emberiség egységének felmutatása, vagy legalább a társadalmi és kulturális különbözőséget magyarázó elvek megállapítása vált az embert minden vonatkozásában tanulmányozó antropológián – egy természettudományon – belül kikristályosodó jelzős antropológiák mozgó erejévé. Ettől eltérően az említett, az európai kontinensen a 18. századtól regisztrálható etnográfia és etnológia – a különbözőségek leírásán túl – azok történeti magyarázatát igyekezett adni, és főként a német nyelvterületen,

⁶ Vargyas 2009: 7.

⁷ Hofer 2009: 119–144, 191–235, 292–308. Ennek megfelelően a hivatkozásokat azokra a munkákra korlátoztam, amelyekre közvetlenül utalok az előadásban. Gondolataimat azonban szükségképpen jóval több szerző műveinek olvasása érlelte.

⁸ Vermeulen 2008.

⁹ Cocchiara 1962: 17.

különválasztotta a problémákat aszerint, hogy a kutató milyen viszonyban van tárgyával: magáénak érzi, vagy szenvtelenül igyekszik szemlélni a másikat.

Ezeknek az eltérő fejleményeknek a hátterében a következő sajátosságokat látom.

1) A 19. századra az angol nyelvű tudományosságban a kontinentális Európától eltérően alakult a filozófiai érdeklődés. Nem gyökeresedett meg semmiféle ontológiai tradíció, és teret vesztett az etika művelése. Így alakult ki az a helyzet, hogy „...a társadalomtudományok váltak az emberiség természetéről és sorsáról folytatott alapvető viták arénáivá.” – ahogyan William Adams amerikai antropológus megállapítja.¹⁰ Egyidejűleg erőteljesen megnőtt az episztemológiai problémák iránti érzékenység, ami elősegítette a spekulatív gondolkodás elleni fellépést a társadalmi jelenségek elemzésében. A 20. század elején kibontakozó *kulturális antropológia*, amely elnevezés Oxfordból származik, bár az Egyesült Államokban vált széles körben elfogadottá, és a szociálintropológia, amely brit sajátoságként keletkezett, nem tarthatott számot kizárólagosságra egyéb társadalomtudományok mellett, de jó tökére támaszkodott. Végére is ez a tudomány vagy ezek a tudományok olyan nagy horderejű teóriáktól kaptak indítást, egyben kihívást meghaladásukra, amelyek a polgári társadalom természetesnek vett sajátosságait, értékeit kérdőjelezték meg, helyezték evolúciós perspektívába, mint a monogám család, a magántulajdon és a keresztény vallás.

2) Az Atlanti partok mentén fekvő országokban a világ társadalmi és kulturális sokféleségét vizsgáló tudományok fejlődése elválaszthatatlan a kibontakozó világ-gazdaságtól, ennek a folyamatnak a történeti kontextusában ment végbe. A kereskedelem majd az ipar vezető hatalmai ebből a térségből kerültek ki és váltak a világ más részeinek legfőbb gyarmatosítóivá, tevékenységükkel hatva, természetesen, az ilyen sorsot elkerülő térségekre is. Ez a történelmi kontextus azonban azt jelentette, hogy a társadalomtudományok kérdésfeltevései az emberiség egész történelmét döntően átformáló folyamatokból fakadtak, és ezekben keresték a válaszokat is.

3) A gyarmatok leigázása és kiaknázása megkövetelte a helyszínek és lakóik alapos megismerését, a megbízható tudást, ami a kutatási technikák fokozatos tökéletesedésére vezetett. Így vált a terepmunka a kutatások legfontosabb eljárásává, egy olyan kutatási stratégia központi elemévé, amelyben az elméleti megfontolások és a helyben szerzett ismeretek konfrontálódtak új felismerésekre vezetve.

4) A kutatások jó része olyan társadalmakra irányult, amelyekről nem, vagy csak nagyon gyéren, többnyire történetük igen rövid szakaszára nézve álltak rendelkezésre történeti források, ezért a terepkutató antropológusok nagyobb figyelmet fordítottak a tapasztalt jelenségek közötti viszonylatokra, arra a kérdésre, hogy milyen megfelelések vagy kauzális kapcsolatok állnak fenn közöttük, mint elképzelhető, de adatokkal nemigen alátámasztható történetükre vagy legalábbis evolúciójukra, amely a megelőző generációt foglalkoztatta. Ez az adottság a strukturális-

¹⁰ Adams 1998: 2.

funkcionalista szemlélet különböző változataira vezetett. Maga a szemlélet pedig, a funkcionális kapcsolódások felderítésének igénye arra ösztönzött, hogy a kutató kérdésesként kezeljen mindent, amit lát és hall, és semmit se fogadjon el magától értetődőnek, azt sem, hogy az általa tapasztaltak bizonyára integráns részei egy feltételezett totalitásnak, amit az adott társadalom vagy kultúra megtestesít.

5) A legtöbb vizsgált társadalom távol esett a kutatót kibocsátó helyszíntől, de ha közelebb volt is, mint Észak-Amerikában, alávettett helyzetben volt a társadalom azon részéhez képest, amelyet a kutató képviselt, aki számára, végtére is, saját társadalmá illetve annak uralkodó elitje tette a vizsgálódást lehetővé, mind közvetlen támogatással, mind a körülmények biztosításával. Ezért könnyen került a kutató abba a csapdahelyzetbe, hogy a vizsgált társadalmakat „laboratóriumként” szemlélje – úgy vélve, hogy „objektíven”, azaz izoláltan, valós történeti helyzetűktől függetlenül –, vagyis annak a reményében, hogy a társadalmi és kulturális létezés törvényeit vagy alapelveit fogalmazhatja meg a feltárt állapotokból.

6) Mindemellett az általános emberi megismerésének törekvése mögött nagyon valóságos társadalmi megrendelések húzódtak meg, mint a gyarmatok fölötti uralom fenntartásának igénye,¹¹ vagy az a valóságos kíváncsiság, hogy a 19. század végén, a 20. század elején az Egyesült Államokba Dél- és Kelet-Európából bevándorlók kulturálisan hasonlatosakká lesznek-e a jórészt Európa északnyugati térségeiből korábban bevándoroltakhoz,¹² hogy csak néhány ösztönzöt említsek.

7) A legdöntőbb tényező azonban a demokrácia volt. A tudósok az I. világháború előtti évtizedekben, az akkor civilizáltnak tekintett világban mindenütt abban a helyzetben voltak, hogy szinte minden felismerésüket közzé teheték, függetlenül attól, hogy milyen érdekeket sértettek, és ez az eszmény következetesebben maradt fenn Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. világháború után is, mint Kelet- vagy Közép-Európában.

Ilyen tényezőknek köszönhetően állt össze egy olyan ismeretanyag, épült fel egy tudomány a világ társadalmairól és kultúráiról, amelyet John Bennett „klasszikus antropológiának” nevez, időben nagyjából 1916 és 1953 közé helyez, kezdőpontnak Malinowski első trobriandi közleményét, a „Baloma: A Holtak Szellemei a Trobriand-szigeteken”-t¹³ és Kroeber híres „szuperorganikus” tanulmányát,¹⁴ záró szakaszként pedig a törzsi világ elmúlását, a gyarmatok felszabadulását jelölve meg.¹⁵ Ennek az antropológiának amerikai változatában a központi fogalom a kultúra volt, az önmagában megérthető, biológiai feletti „szuperorganikus” jelenségegyüttes, amelynek mintáját a jól elkülöníthető, integrált, viszonylag egymáshoz jól illeszkedő szokásokból és normákból kirajzolódó törzsi kultúrák jelentették. Ezeknek a

¹¹ Asad 1973.

¹² Frank 1995.

¹³ Malinowski 1972: 301–371. Eredeti megjelenés: 1916.

¹⁴ Kroeber 1917.

¹⁵ Bennett 1998.

kultúráknak a megismerése csak értékítéletektől mentesen volt elképzelhető. Az emberfajták kulturális egyenlőségét kétségbe vonó rasszista nézetekkel leszámolva, a kulturális relativizmus jegyében minden kultúrát úgy vettek szemügyre, mint amely a maga logikája szerint ismerhető meg és a maga jogán fogadható el, elvetve a haladottabb és elmaradottabb létformák gondolatát, sőt szembefordulva azokkal, akik ilyen vélekedésre vetemedtek, miközben nemigen kérdőjelezték meg a gyarmati berendezkedés létjogosultságát és ritkán tették szóvá a gyarmati politika vagy az Egyesült Államokban az indiánpolitika visszasságait.

Az angol változatban a társadalom, illetve a társadalmi struktúra állt a középpontban és azoknak a jelenségeknek a vizsgálata, amelyek az ugyancsak főként törzsi társadalmak ismétlődően azonos működését, a struktúra újratereztését világitották meg. Ezek a jelenségek igen szerteágazóak, ami a korszak monográfiáit roppant vonzó etnográfiai olvasmánnyá teszi. Ugyanakkor a klasszikus antropológia művelőiben megvolt annak az igénye, hogy az emberre vonatkozóan általános érvényű megállapításokat tegyenek, olyan problémákhoz szóljanak hozzá, mint például annak a kérdése, hogy a freudi személyiségkép, az Ödipusz-komplexus teóriája érvényes-e minden társadalomban, vagy vannak társadalmak, amelyek az európaiktól eltérően felépülve más személyiségeket alakítanak ki, más interperszonális feszültségekkel. Más oldalról nézve viszont, az olvasmányos szerzők kevés figyelmet fordítottak a társadalmi és kulturális dinamizmusra, a történeti folyamatokra, a változás lehetőségére, a konfliktusokra, és kevés volt az olyan kísérlet, amely a törzsi társadalmak leírására alkalmas fogalmakat és a tanulmányozásukra kialakított módszereket más társadalomtípusokra is kiterjesztette volna.

Az európai néprajz tudománnyá formálódása nem olyan egyértelműen tagolható, mint ahogyan ez az antropológiában megtehető, és az egyes országok tudományosságának alakulásában is nagyobb időbeli eltérések mutatkoznak.¹⁶ Ezért egyes vonások általánosítása az alábbiakban a 20. század első feléig terjedő időszakra vonatkozóan bizonyára még vitathatóbb, mint az antropológiai tudományokról mondottak. Ennek előrebocsátásával mégis megkockáztatom a következő állításokat.

1. Az európai kontinens országainak néprajztudományában olyan tendencia volt érzékelhető, hogy a kutatás leíró és összehasonlító szintje elvált egymástól, az elméletalkotás a tudomány vezető egyéniségeinek előjoga maradt (miként ez igaz volt a 19. század karosszék antropológusaira is). Ami pedig az ember és a társadalom általános, átfogó problémáit illeti, az a német tudomány hatósugarában különösen a filozófusokra, másutt olyan társadalomtudományok művelőire hármlott, akik uralkodó szerepet tölthettek be az egyes országok szellemi életében, történelemszéként, nyelvészsékként, a nemzeti tudományok művelőiként.

2. A saját társadalmukban vizsgálódó néprajzkutatóknak két problémával kellett szembenézniük. Az egyik volt az általuk felhalmozott tudás viszonya a nem-

¹⁶ És nincsenek olyan jó tudománytörténeti áttekintések, mint az angolszász antropológiára vonatkozóan Harris 1968 vagy Kuper 1975. Viszonylag széleskörű tájékozódást tesz lehetővé számos európai ország néprajztudományára vonatkozóan Diamond 1980.

zetépítés igényéhez. A másik abból fakadt, hogy erősen differenciált társadalmakban szakadék tátongott a nemzeti szint – iskolai oktatás és professzionális kultúrák közvetítés útján közössé formálható – hagyománya és a kisközösségi szint lokális hagyománya között. A néprajz mindkét irányban munkálkodva képtelennek bizonyult a társadalom egészének egységben megragadására, miközben az eltérő követelmények erős érzelmi töltetet adtak a kutatásoknak.

3. A hajtóerővé az etnicitás tudatosítása, a nemzeti, sőt az afölött is elképzelhető nyelvi-etnikai összetartozás szempontja vált, és ehhez társult a történeti és kulturális összeköttetések feltárásának igénye, sőt a 20. század első felében helyenként, így Magyarországon is, már az utóbbiak kerültek a tudományos érdeklődés középpontjába. Mindezekhez illeszkedett a társadalmi különbségek adottságként való elfogadása. Az abból fakadó feszültségek megvilágítása pedig már más tudomány, a szociográfia és a szociológia keretében ment végbe, és azokhoz képest csak megkésetten kapcsolódott össze a kulturális megosztottság jellegének vizsgálatával a néprajz keretében.

4. A kutatási technikák tökéletesítése csekély mérvű volt, jórészt kimerült az adatrögzítés nyelvi és kronológiai pontosításában, a dokumentáció tökéletesítésében. A módszertan már erőteljesebben módosult a 20. század első felétől kezdve, főként a történeti szemlélet következetesebb alkalmazásával, amely segített árnyalt, nem egyszerűen az etnikai eltérés tényét rögzítő magyarázatot adni a társadalom, a kultúra és a nyelv tagoltságára az etnográfiai jelenben.

5. A társadalom vagy a kultúra alakulásának törvényszerűségei, alapvető elvei kevésbé foglalkoztatták a kutatókat ebben az időszakban.

6. Az európai kontinens államai különböző mértékben voltak demokratikusnak mondhatók. A skandináv államok, Franciaország, Svájc vagy a Benelux államok demokratikus társadalmával szemben ott vannak azok, amelyek híjával voltak a demokráciának, vagy csak rövid időszakokban élvezhették az áldásait. Így örözdött meg Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia emléke „aranykor”-ként, vagy a két világháború közötti Csehszlovákia az ott élők körében, mint a polgári demokrácia kora. Ugyanakkor a tudomány művelésének szabadsága mindig nagyobb volt, mint a társadalomé általánosságban, de a nemzeti és a társadalmi problémák érzékenysége hatással volt a kutatásokra is. Befolyásolta a kérdésfeltevést és a választ, olykor előítéletektől sem mentes vitákra vezetve.

Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy a néprajz, az etnográfia és etnológia, a *Volkskunde* és *Völkerkunde* művelői nem egyformán oszlottak meg az európai kontinens országaiban. Halpern és Hammel találó szembeállítását követve érdemes különbséget tenni a gyarmatosításhoz, birodalmi tapasztalatokhoz illetve a nemzetállam megteremtéséhez kötődő néprajztudományok között.¹⁷ Az előbbieken természetesen nagyobb szerepet kapott a más népnek, az idegennek az angol-amerikai törekvésekhez hasonlítható megismerése, az emberre és törté-

¹⁷ Halpern – Hammel 1969: 18.

netére vonatkozó elvontabb elképzelések megfogalmazása. Ezt a mozzanatot fejezi ki Kathrine Verdery kategóriája, aki „frangloamerikai” antropológiáról ír,¹⁸ de hasonló törekvések regisztrálhatók voltak a birodalomépítő Oroszországban és Németországban, sőt Hollandiában is, meg azokban a tengeremléki országokban, amelyekből könnyebb volt eljutni távoli tájakra. Másfelől a kisebb nemzetállamokban, olykor tengeremlékiekben is, amelyeknek nem volt része a világ kiaknázásában, mint például Bulgária, szinte csak a nemzethez kötődő néprajz alakult ki. Mindenütt igaz azonban a kontinensen, hogy a néprajz különböző változatainak művelése a tudomány más hálójába illeszkedett bele, mint az angol nyelvterület országaiban: érvényesült a filozófia primátusa és a történeti konstrukciók hatása.

Különös a helyzete az olyan országoknak, mint Ausztria és Magyarország, amelyek egykor „birodalmi” jellegűek voltak, ezért tudományosságukban kifejeződött az egyetemes érdeklődés, amit a magyar esetben az etnikumtörténet feltárása még megnövelt, miközben a birodalom a környezetre korlátozódott, sőt az I. világháborúval megszűnt létezni, ám megőrződtek a tudomány formálódási időszakából származó tárgyi és egyéb adatgyűjtemények és megmaradt a világban való szélesebb körű tájékozódás igénye.

Egyfelől a kulturális antropológiának és a szociálintropológiának, másfelől az európai néprajztudománynak fentebb vázolt szembeállítását, természetesen nem mondható változatlanul érvényesnek a 20. század második felében. Az angol–amerikai antropológiában lényegi változást hozott a kutatások kiterjesztése a „parasztinak” minősített társadalmakra a világ különböző térségeiben, a társadalmi változások és a történeti folyamatok iránti növekvő érdeklődés, a leszámolás a változatlan állapot laboratóriumi körülményeinek illúziójával, majd a különböző modern gazdasági és társadalmi rendszerek formálódásának és tagolódásának, a legkülönbözőbb társadalmi helyzetekben létesülő szubkulturáknak a tanulmányozása, a nemek viszonyának, az etnicitásnak és a nacionalizmusnak kutatási tárgyává válása.¹⁹ A vizsgált társadalmak jellegének különbözősége és az új jelenségek sokasága egyben ráébresztett az antropológiai megismerés korlátaira, a holisztikus kultúrafogalom alkalmazásának nehézségeire, a történeti-társadalmi kontextusok pontos rögzítésének, a kutató és a vele kapcsolatban állók viszonya értelmezésének és az ebből fakadó tudás interpretálásának nehézségeire. Röviden az antropológia posztmodern kritikájára vezetett,²⁰ joggal hívta fel a figyelmet a módszertani tudatosság jelentőségére, ám a kutatást gyakorlatilag kivitelezhetetlenül tökéletesítő követelmények megállapításával párosult,²¹ és ezáltal tematikai „eljelentéktelenedésre”

¹⁸ A „Franglus” szót használja a „Franco-Anglo-US” antropológiák összefogására Verdery 2007.

¹⁹ Mindezek a fejlemények a legjobban az *Annual Review of Anthropology* köteteiben követhetők nyomon, amelyek 1972 óta jelennek meg évente.

²⁰ Ennek legnagyobb hatású megfogalmazása Marcus – Fischer 1986.

²¹ Ennek monumentális példája Werner – Schoepfle 1987, ami nem azt jelenti, hogy ne tartalmazna rengeteg megszívlelendő szempontot. A módszertani tökéletesítésnek fontos fórumát nyitotta meg a Sage kiadó az *Ethnography* folyóirat elindításával 2000 (Willis – Trondman 2000).

csábított a szónak abban az értelmében, hogy az átfogó történeti-társadalmi összefüggések vizsgálata kikerül a látókörből.

Az európai néprajz művelői ugyanakkor sokat vettek át a szociál- és kulturális antropológiai meglátásokból, problémafelvetésekből, gazdagítva a kutató jelenségek körét, és különböző országokban más-más filozófiai-szociológiai hagyományhoz kötődően erőteljesebben tudatosították kutatásaik elméleti beágyazottságát és jelentőségét. A volt szocialista országokban ez az igény a marxizmus kötelező elfogadásával merült fel, ami felvetette annak a szükségességét, hogy a néprajz is a maga vizsgálódási területén találja meg azokat a jelenségeket, amelyek formálódásának törvényeit feltárva alátámaszthatja és gazdagíthatja a történelem és a kultúra alakulásának marxista magyarázatát. A marxizmus hegemoniájának feladásával azonban együtt járt a teóriáktól való elfordulás is.

Az elméleti igényesség fokozódása, a történeti és térbeli szemlélet összekapcsolása maga után vonta rigorózusabb módszertani elvek követését is, ami egy mással jobban összevethető kutatási eredményekre, az európai etnológia valódi művelésére vezetett. A néprajzkutatók – országonként eltérő módon – ugyancsak kiterjesztették kutatásaikat kisebb-nagyobb mértékben a modern élet jelenségeire, a változó falura és a városi társadalom kulturális megnyilvánulásaira, miközben továbbra is fennmaradt a leíró és összehasonlító-általánosító szint elválasztása a tudomány művelésében, valamint a visszafogottság az emberről és a társadalomról való gondolkodás formálásában. Ez nem zárta ki a közéleti aktivitást a nemzeti kultúra alakításának terén. Ebben az összefüggésben elengedhetetlen felidézni Györffy István kezdeményezését a népi kultúra fokozottabb bevonására a nemzeti kultúra alakításába,²² és nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Magyarországon a néprajztudomány az utolsó hetven évben három oktatási illetőleg művelődési minisztert is adott: Ortutay Gyulát, Andrásfalvy Bertalant és Rockenbauer Zoltánt.

Nagy vonásokban így jellemezhető az az állapot, amikor bekövetkezett a szociokulturális antropológiák intézményesülésének nagy hulláma. Ez a hullám országonként igen különböző hatásokkal járt. Egyértelműen kiszélesítette azoknak a témáknak a körét, amelyek a mai kultúra megismeréséhez hozzátartoznak. Előtérbe helyezte az etnicitás jelenségeinek leírását és értelmezését, a kisebbségi kultúrák megértésének fontosságát, aminek eredményeként – különösen a romákra vonatkozóan – nagyobb mértékben nőttek az ismeretek mint a megelőző száz év alatt összesen. További hozadék volt a vallás és nem csupán a népi képzetek szerepének intenzívebb, az etnicitással is összekapcsolt vizsgálata a modern életben, és számos szubkultúra leírása. A talán leggazdagabb lengyel kutatások még a rendszerváltozással járó mentalitásváltozások elemzésére is kiterjedtek. Mindezek révén elmondható, hogy nem csupán az angol–amerikai antropológiában felmerült kutatási témák átvétele történt meg, hanem olyan témák előtérbe helyezése is,

²² Ennek kortársi fogadtatásáról lásd Kósa 2001: 166–167.

amelyek révén alkalom nyílna a közbeszéd alakítására is. Erre azonban, a lengyel Buchowskitól és Machtól eltérően kevésbé látunk példát.²³ Az intellektuális arénát a kontinentális Európában továbbra is más tudományok művelői – filozófusok, szociológusok, politológusok, történészek – határozzák meg, belőlük táplálkozik az úgynevezett véleményformáló értelmiség. Mindez nyilván annak is a függvénye, hogy ki tudja elgondolásait a befogadók számára elfogadhatóbban közölni, de nem független attól sem, hogy a posztmodern kihívás időszakában létesült kulturális antropológiai műhelyek nem választottak olyan paradigmát, amelynek jegyében az ismeretek akkumulációja ugyanúgy bekövetkezhetett volna, mint ahogyan ez a klasszikus antropológia korában és az azt követő évtizedekben az angol nyelvű tudományosságban történt.

Felvethető továbbá a kérdés, hogy a ma tárgyalt tudományoknak az érdeklődésében és művelési módjában mutatkozó különbség jelentősebb-e, mint az egymásra utaltságuk.

Erre a kérdésre Chris Hann több írásában egyértelmű választ adott, és ajánlást fogalmazott meg. Ezek közül különösen figyelmet érdemel az, amellyel a Cseh Szociológia Szemle a *Sociologický časopis* hasábjain 2007-ben lezajlott vitát bevezette.²⁴ Az ő meglátása szerint a komplementaritás a jellemző és a gyümölcsöző európai néprajz és szociálandropológia viszonylatában. Úgy ítéli meg, hogy az antropológiai vizsgálatoknak kifejezetten nagy nyereséget hoz a kutatott jelenségek történeti alakulásának megismerése, amelyekkel a saját népüket tanulmányozó etnográfusok szolgálnak, és nem látja okát, hogy a saját nép vizsgálatából miért ne lehetne eljutni antropológiai következtetéseikig.²⁵ Az ugyancsak angol Michael Stewart a roma kutatásokban véli felfedezni annak a nagy lehetőségét, hogy a szociálandropológia általános problémái új megvilágítást nyerjenek egy új tudásanyag segítségével.²⁶ A bolgár, cseh, szerb, szlovák kulturális antropológusok viszont többnyire úgy látják, hogy az erősen a már elmúlt népi kultúra vizsgálatához kötődő néprajzkutatók nem eléggé fogékonyak az antropológiai kérdésfeltevések iránt, ugyanakkor olyan pozíciókat foglalnak el, amelyek az újító törekvéseket gátolják. Akadnak továbbá a térségben kutató amerikai antropológusok, akik inkább találnak partnert a maguk tudományos érdeklődéséhez szociológusok és a politikatudomány művelői körében, oly áthatolhatatlannak találják azt a határvonalat, amely a nemzeti tudományok érdeklődését elválasztja az elvontabb, attól független vizsgálódási törekvésektől.²⁷

Szándékosan nem tértem ki a magyarországi helyzet beható elemzésére, amelynek különös sajátossága, hogy az intézményes elkülönülés nem minden intéz-

²³ Buchowski 2001; Mach 1989.

²⁴ A vitát a hallei Max Planck Institute for Social Anthropology working paper kiadásában olvashattam el: Hann (et alii): 2007. Összefoglaló értékelése az interneten olvasható: Skovajnska 2007.

²⁵ Hann 2007: 10.

²⁶ Stewart 2010.

²⁷ Benovska 2007: 14; Bošković 2007: 18; Podoba 2007: 28; Scheffel 2007: 33–35; Skalník 2007: 38. Lásd Buchowski 2004: 7.

ményben következett be, különösen nem a hallgatók tárgyválasztásában, és még ahol megtörtént, ott is jelentős az átfedés néprajzosok és kulturális antropológusok képzésében.

Ma úgy látom, hogy a szociálintropológia és a kulturális antropológia jó lehetőséget kínál olyan jelenségek körének megismerésére, amelyekre eddig a magyar néprajz kevésbé volt fogékony, jóllehet eddig is magába olvasztott nem egy antropológiai elgondolást. Különösen szembeötlő a vizsgálódási szempontok gazdagodása, nemzetközi trendekhez igazítása az Európán kívüli kutatások körén belül a szibériai vizsgálatokban, amelyek egy sor kiérlelt eredményt hoztak. Elsősorban Nagy Zoltán, Sántha István és Mészáros Csaba vizsgálataira gondolok.²⁸ Végzőik számos tudomány művelőitől kaptak hasznos indíttatást magyarországi tanulmányaik során.

Bizonyosan igaza van Chris Hann-nek, hogy a magyar kulturális antropológusok pedig sokat profitálhatnak a magyar néprajzi eredmények megismeréséből, a történeti távlat megértéséből és beépítéséből kutatásaikba.

Nyitott kérdés, hogy az így nyert új ismeretek milyen tudástartományokban lesznek integrálhatók, és korántsem csak az említett tudományokra korlátozódik, hiszen társadalomtörténészek, szociológusok is folytatnak kutatásokat, amelyekbe jól beleilleszthetők a néprajzi és szociokulturális antropológiai eredmények, miközben minden társadalomtudomány igyekszik a maga nézőpontjának elsőbbségét is fenntartani. Mindez történhet ezért másként is. Ha a különböző szinten felvethető emberi-társadalmi problémák szerint elváló néprajzi és szociokulturális antropológiai kutatásokban a megkülönböztető jegyekre összpontosítunk, és a másik által feltárt ismeretnél fontosabbnak tartjuk azt hiányolni, ami a mi – többnyire egyébként személyes, de az általunk művelt tudományra kivetített – érdeklődésünk tárgya, akkor aligha lesz a két tudomány intézményes gazdagodása egymás javára. Rajtunk múlik.

IRODALOM

- ADAMS, William Y.
1998 *The Philosophical Roots of Anthropology*. Stanford: CSLI Publications.
- ASAD, Talal (szerk.)
1973 *Anthropology and the Colonial Encounter*. New York: Humanities Press.
- BENNETT, John W.
1998 *Classic Anthropology*. *American Anthropologist* 100. 951–956.
- BENOVSKA, Milena
2007 *Anthropology and related disciplines: the view from Bulgaria*. In Hann, Chris (et alii):

²⁸ A nézőpontok változása igen jól látszik azokban a reakciókban, amelyeket Sántha István és Tatjana Safonova könyve (Sántha – Safonova 2011) váltott ki. Lásd Szibéria 2011.

- Anthropology's Multiple Temporalities and its Future in Central and Eastern Europe. A Debate.* 11–14. Halle/Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology. /Working Papers 90./
- BOŠKOVIĆ, Aleksandar
2007 Between ethnology and anthropology: some former Yugoslavian perspectives. In Hann, Chris et Alii: *Anthropology's Multiple Temporalities and its Future in Central and Eastern Europe. A Debate.* 15–18. Halle/Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology. /Working Papers 90./
- BUCHOWSKI, Michal
2001 *Rethinking Transformation. An Anthropological Perspective on Postsocialism.* Poznan: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
2004 Hierarchies of knowledge in Central-Eastern European anthropology. *The Anthropology of East Europe Review* 22. 5–14.
- CARAMELEA, Vasile V.
1979 Philosophy and the Romanian social and cultural anthropology. The first Axiological atlas of the national culture. *Revue Roumaine des Sciences Sociales. Série de Philosophie et Langue* 23. 273–288.
- COCCHIARA, Giuseppe
1962 *Az európai folklór története.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- DIAMOND, Stanley (szerk.)
1980 *Anthropology: Ancestors and Heirs.* The Hague – Paris – New York: Mouton.
- FRANK Tibor
1995 Franz Boas és a közép- és dél-európai kivándorlás antropológiája. *Ethnographia* 106. 155–193.
- GINGRICH, Andre
2005 The German speaking countries. In Barth Frederik – Gingrich, Andre – Parkin, Robert – Silverman, Sydel: *One Discipline, Four Ways: British, German, French and American Anthropology.* 59–153. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- GODINA, Vesna V.
2002 From ethnology to anthropology and back again. In Skalník, Peter (szerk.): *The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe.* 1–22. Prague: Set Out. /Prague Studies in Sociocultural Anthropology 2./
- GREVERUS, Ina Maria
1978 *Kultur und Alltagswelt.* München: C. H. Beck.
- HALPERN, Joel M. – HAMMEL, Eugene Alfred
1969 Observations on the intellectual history of ethnology and other social sciences. *Comparative Studies in Society and History* 11. 17–26.
- HANN, Chris
2007 Anthropology's multiple temporalities and its future in Central and Eastern Europe. In Hann, Chris et Alii: *Anthropology's Multiple Temporalities and its Future in Central and Eastern Europe. A Debate.* 1–11. Halle/Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology. /Working Papers 90./
- HARRIS, Marvin
1968 *A Rise of Anthropological Theory.* New York: Crowell.
- HOFER Tamás
2009 *Antropológiai és/vagy néprajz.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- HULTKRANTZ, Åke
1960 *General Ethnological Concepts.* Copenhagen: Rosenkilde & Bagger.
- KÓSA László
2001 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Budapest: Osiris Kiadó.

- KROEBER, Alfred L.
1917 The Superorganic. *American Anthropologist* 19. 163–213.
- KUPER, Adam
1975 *Anthropologists and Anthropology: the British School, 1922–72*. Harmondsworth: Penguin Books.
- MACH, Zdzislaw
1989 *Symbols, Conflicts and Identity*. Kraków: Uniwersytet Jagiellonski.
- MALINOWSKI, Bronislaw
1972 *Baloma*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- MARCUS, George E. – FISCHER, Michael J.
1986 *Anthropology as Cultural Critique*. Chicago: Chicago University Press.
- PODOBA, Juraj
2007 Social anthropology in East-Central Europe: intellectual challenge or anachronism? In Hann, Chris et alii: *Anthropology's Multiple Temporalities and its Future in Central and Eastern Europe. A Debate*. 28–33. Halle/Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology. /Working Papers 90./
- SÁNTHA, István – SAFONOVA, Tatjana
2011 *Az evenkik földjén. Kulturális kontaktusok a Bajkál-vidéken*. Budapest: Balassi Kiadó.
- SCHEFFEL, David Z.
2007 The past and the future of anthropology in East-Central Europe: comments on Chris Hann's vision. In Hann, Chris (et alii): *Anthropology's Multiple Temporalities and its Future in Central and Eastern Europe. A Debate*. 33–36. Halle/Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology. /Working Papers 90./
- SKALNÍK, Peter (szerk.)
2000 *Sociocultural Anthropology at the Turn of the Century. Voices from the Periphery*. Prague: Set Out. /Prague Studies in Sociocultural Anthropology 1./
2002 *The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*. Prague: Set Out. /Prague Studies in Sociocultural Anthropology 2./
2005 *Anthropology of Europe. Teaching and Research*. Prague: Set Out. /Prague Studies in Sociocultural Anthropology 3./
- SKALNÍK, Peter
2007 My preference lies with social anthropology. In Hann, Chris (et alii): *Anthropology's Multiple Temporalities and its Future in Central and Eastern Europe. A Debate*. 33–36. Halle/Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology. /Working Papers 90./
- SKOVAJSKA, Marek
2008 Social anthropology and national ethnography in post-socialist academic fields: partners or rivals? <http://www.gesis.org/knowledgebase/archive/anthropology/article2.html> – utolsó letöltés: 2013. 03. 20.
- STEWART, Michael
2010 A roma/cigány etnicitás az antropológiai vizsgáldás homlokterében. In Feishmidt Margit (szerk.): *Etnicitás*. 33–47. Budapest: Gondolat Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- SZIBÉRIA
2011 Szibéria-kutatás ma. Gondolatok, vélemények és megközelítések. *Tabula* 161–192.
- VARGYAS Gábor
2009 Előszó. In Vargyas Gábor (szerk.): *Ájtárók*. 7–19. Budapest – Pécs: L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék.
- VERDERY, Katherine
2007 'Franglus' anthropology and East European Ethnography: the prospects for synthesis.

In Hann, Chris (et alii): *Anthropology's Multiple Temporalities and its Future in Central and Eastern Europe. A Debate*. 48–51. Halle/Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology. /Working Papers 90./

VERMEULEN, Han

2008 Göttingen und die Völkerkunde. Ethnologie und Ethnographie in der Deutschen Aufklärung, 1710–1815. In Bödeker, Hans Erich – Büttgen, Philippe – Espagne Michel (szerk.): *Die Wissenschaft von Menschen in Göttingen um 1800*. 199–230. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

WERNER, Oswald – SCHOEPFLE G. Mark

1987 *Systematic Fieldwork*. Foundations of Ethnography and Interviewing. I–II. Newbury Park – Beverly Hills – London – New Delhi: Sage Publications.

WILLIS, Paul – TRONDMAN, Mats

2000 Manifesto for Ethnography. *Ethnography* 1. 5–16.

Mihály Sárkány

ETHNOLOGY AND SOCIOCULTURAL ANTHROPOLOGY

The institutionalization of cultural anthropology at universities after the collapse of socialism was a significant event in the history of ethnological and anthropological sciences in Hungary and in many Continental European countries in the last decades of the 20th century. Why did it happen so? Was it simply a follow-up of the Anglo-American model of social and cultural anthropology in terms or did it have a theoretical and methodological relevance including a change in the division of labour among the social sciences?

The author tries to give answers to these questions by outlining the intellectual, historical and geopolitical conditions that have led to diverging thematic interests and approaches in the study of social and cultural phenomena in the English-speaking world, on the one hand, and in Continental Europe, on the other hand. The author also emphasizes that there have always been strong bonds between the different trends, including theoretical and methodological transfers, and he underlines the value of complementarity of the accumulated knowledge. He is arguing for even more cooperation between the often opposing intellectual traditions, because it might result in an enrichment of the ethnological and anthropological sciences, in a strengthening of their integrative function and in their stronger position among social sciences.